

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – СТРУМИЦА

**СТРУМИЦА И СТРУМИЧКО ВО ВРЕМЕТО НА
БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ И
БУКУРЕШКИОТ МИРОВЕН ДОГОВОР**

Струмица 2013

М-р Оливер Цацков
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

ПОСЛЕДИЦИТЕ ОД ПРВАТА БАЛКАНСКА ВОЈНА ВО БРЕГАЛНИЧКО-СТРУМИЧКИОТ РЕГИОН

Штип е град со изразено богата историска традиција. Во него се случувале настани кои имале длабоко значење не само за жителите на овој град туку и за регионот и соседните земји. Сите настани што следуваат не можат да се издвојат од контекст на географските обележја на овој град, кој имаат свој придонес што се нашол Штип во центарот на воените страдања и болки.

Првата балканска војна не го заобиколи и вечниот, бунтовен и демирен Штип. Напротив, историјата забележала дека во него и од него тргнувале најзначајните настани врзани со македонската национална историја. Двата антагонистички блока, Антанатата и Тројниот сојуз, имале силно и постојано влијание врз балканските земји и влијание на нивните меѓусебни врски. Истовремено нивните држави својот развој и проширување го гледале исклучиво преку територијалните проширувања кон соседните, односно првенствено кон Македонија.

Токму овој заеднички интерес на балканските антагонистички политики нужно иницирал, владетелите на овие држави интензивно да работат како во јавната така и во тајната дипломатија за градење што подобори позиции и договори за идната положба на остатоците од Отоманската Империја. Во тој контекст владите речиси и не обрнувале внимание на расположението на народите, туку само се воделе од своите тесноградни интереси, па дури и жестоко агитирале меѓу населението не бирајќи никакви средства за тоа.

Со радост македонскиот народ ја прифатил веста за започнувањето на војната за конечното протерување на Османлиите од Балканот. И во Штип како и во другите места во Македонија сојузничките војски биле пречекувани како солободители. Но, надежта за тоа дека и Македонија конечно ќе биде ослободена многу бргу спласнала. Празниот простор на долговековното османлиско владеење било заменето со друго, српско и бугарско. Непосредно пред почетокот на војната распоредот на Турската војска изгледал вака:

Коњаница со 400 војници и пешадија со 500-600 војници. Офицерскиот кадар го сочинувале еден командант и еден потполковник, 3 капетани и повеќе поручници и потпоручници. Во градот имало и артирелиска единица со 20 топа. Зградата на касарната се наоѓала надвор од градот на левиот брег на Брегалница. Откако престанале воените дејства и по заминувањето на Турците, балканските држави секоја од окупираниот дел на Македонија, почнале да организираат окупациска власт што се раководела спред воените уредби на сопствените држави, наменета за воените и окупираните подрачја. Штип бил окупиран од бугарската и од српската војска во зависност од окупаторот, штипското население било прогласувано за бугарско и за српско. Најилустративна слика за овој период дал современикот на овие збиднувања Алексо Мартулков кој забележал: Нашите ослободители не ги скриваа своите великосрпски аспирации. Кога почнуваа да зборуваат со некој сретнат граѓанин, прво прашање им беше „Што си? и ќе добиеа одговор дека не е Србин, продолжуваа, досега беше така, но отсега нема да биде така. Бугарите многу работеле да ве направат Бугари. Но, сега ќе станете добри Срби, треба да знаете: таку каде што стапнала српска нога тоа ќе биде српско.¹

Бугарските воени власти, пак, формирале комисија за снабдување на бугарската војска. Според сеќавањата на Мита Спасова Петрова, сите жени од маалото Дамјаница биле мобилизирани да месат леб за многубројната бугарска војска. Но, меѓу најтешките последици за штипското население од Првата балканска војна е колерата што ја донеле бугарските окупаторски војски. Балканските војни во Штип ќе остават трајни последици во економско-политичкиот и духовниот живот на народот. Се вршеле грабежи врз незаштитеното население од градот и од околните села. Војната оставила тешки последици не само врз земјоделството и сточарството, туку и врз целокупното стопанство на штипскиот регион. Во Штип во тоа време пристигнале и врховистички чети, со задача преку разни диверзии, терор и закани да ја поткопуваат српската власт од другата страна на Брегалница. Тоа пак „предизвикувало одмазнички акции на воено полициските власти и на четничките одреди на Јован Бабунски кои дејствувале под заштита на српските власти. Комитските терористички акции уфрлани од Бугарија и четничките државни против акции станале

¹ Алексо Мартулков, Моето учество во револуционерните борби во Македонија, Скопје, 1954

жалосна специфичност во животот на луѓето од овој крај во наредните децении“.²

Последиците од Првата балканска војна и во Струмица и Струмичко биле катастрофални. Може да зборуваме за економски, социјални, хуманитарни, етнички, етички, па дури и психолошки последици. Тоа биле „придобивките“ што „братските“ народи и „соседи“ и ги подариле на Македонија.

Со оглед на фактот дека македонскиот народ во овие војни предал можност со победа да се здобие со вековно очекуваната слобода, илјадници Македонци, како доброволци, четници, ополченци и слично, активно се вклучиле во војната против турските сили. Илјадници Македонци се вратиле од емиграција, некои дури и од Америка, за да земат активно учество во војната. Во крвавите битки што следувале, победиле сојузниците, а во тие победи голема заслуга имале Македонците. Дури уследило и барање од една македонска група во Русија на македонскиот народ да му се признае статус на петти балкански сојузник во антитурската коалиција.“³ Се разбира, тоа останало само уште едно неисполнето барање.

Хуманитарните последици што следувале по и за време на воениот судир биле вистинска катастрофа. Не само за македонскиот туку и за турскиот народ и за другите етнички групи кои живееле во Струмица и во Струмичко. Имено, за да ја има под контрола ситуацијата и да ги спречи меѓусебните пресметки меѓу Македонците и Турците, кајмакамот во касарните затворил 600 граѓани и селани кои ги држел како заложници кои, по паѓањето на Струмица, биле ослободени.⁴ Истовремено, од Малешевијата и од кон Радовиш, реки турски бегалци се слеале кон Струмица. Некои останале во Струмица, а некои продолжиле кон Солун, движејќи се во правец на Дојран и Кукуш. Набргу во Струмица навлегле бугарските и српските сили, помогнати од македонските чети и доброволци. Тие, познавајќи го теренот, ги уништувале телефонските и другите врски, вршеле напади врз железничката пруга Скопје – Солун, со што уште повеќе ја дезорганизирале турската војска. Тоа предизвикало бее кај Турците.

² Никола Едровски, Штип во војните 1912-1918, Скопје, 1991 347.

³ Д-р Манол Пандевски, Ѓорѓи Стоев – Триката, Струмица и Струмичко низ историјата, Струмица, 1969, 292.

⁴ Таму, исто дело, 292-293.

Во својата немоќ да се справат со организираниите и добро опремени воени единици на Србија и на Бугарија, својот бес го истуриле во неделното и од никого незаштитено население од Струмица и блиските села. Имено, со артилерија, тие го бомбардирале селото Куклиш, при што убиле дваесет селани и опожариле многу куќи. Спасувајќи жива глава, многу куклишани избегале кај свои блиски познати во соседните села.⁵

По неколку дена се случило масовно клање на струмичките Турци. Дури се смета дека настрадале околу 5.000, а голем број од турското население било истепано и по селата. Регуларните бугарски и српски воени сили биле само обични гледачи на она што се случувало и не направиле ништо да ги спречат колежите.

Но, овие настани биле само вовед во уште поголеми катастрофи. На страдањата им немало крај, па на хуманитарната еснадоврзала и етничка и економска катастрофа. Кога стивнал виорот од Втората балканска војна и кога картата на Балканот се прекроила повторно, маките и страдањата на Македонците не престанале. По заклучувањето на Букурешкиот мировен договор, Македонија пак била употребена како монета за поткусурување. Се одземале територии од искрвавеното тело на Македонија и се давале на една или на друга од соседните држави. Струмица ја имала таа несреќа за кратко време да влезе во составот на повеќе држави. Имено, откако дознале дека Струмица и околицата ќе ѝ бидат отстапени на Бугарија, грчките воени власти организирале масовна евакуација, при што градот го напуштиле не само Грците по род туку на еден или друг начин биле евакуирани и гркоманите и Евреите. Пред да го напуштат градот, Грците направиле вистински пустош во Струмица и во околината. Тие по никоја цена не сакале да ја остават Струмица онаква, каква што ја затекнале по завршувањето на краткотрајната Прва балканска војна, туку решиле градот да го остават изгорен и во пепелишта. Така и постапиле. На 8 август 1913 година Грците го запалиле градот. Настанал вистински пекол. Горел голем дел од Струмица. Пожарот беснеел до 15 август. Пламените јазици проголтале голем број куќи, јавни згради, цркви, трговски и занаетчиски дуќани, кафеани, работилници, магазини и други објекти од општествен и културен интерес. Економијата на Струмица била, ако не сосема уништена, унакажена. Грчката војска

⁵ Исто.

и разбеснетите гркомани од градот и од селата не застанале само на палењето на Струмица. Тие ги фрлиле во огин и селата Дабиња, Ново Село, Зубово, Попчево, Раборци, Костурино, Чам - Чифлик и други села. Последното село повеќе не се обнови, остана само топонимот, како немо, но речито сведоштво за едно дивеење и уништување полно со бес и со омраза. Бил опожарен и манастирот „Св. Богородица Елеуса“ во с. Вељуса. Изгорено било и половината село Дабиља. Во ова село Грците и гркоманите извршиле многу нечовештини, но се уште се прикажува за зверското погубување на селскиот свештеник, попот Трајко, кој бил убиен поради тоа што во селската црква богослужел на црквенословенски јазик.⁶

Етничките последици од овие крвави војни, исто така, се евидентни. Во голема мера се сменила етничката структура на населението. Голем број Турци ја напуштиле Струмица и богатите струмички села, а се населиле Македонци од егејскиот дел на Македонија, бежанците, со што се зајакнал македонскиот елемент. Бежанците се населиле, главно, во напуштените турски куќи и тоа во селата Иловица, Штука, Добрешинци, Нова Маала, Сушево, Сушица, Секирник, Радово и други, а најмногу во самиот град Струмица. Според некои податоци, во 1921 година само во градот имало 2700 евидентирани бежанци.⁷ И покрај толкавиот број придојдени Македонци, бројот на населението во градот многу се намалил. Ако во 1910 година градот имал 25.000 жители, бројот се намалил толку многу, што во 1921 година, и покрај приливот на бегалците, изнесувал околу 6.500 жители, што е скоро за четирипати помалку. Од град прочуен со својата големина, убавина, богатство и развиено стопанство, станал обична опустошена, спалена и сиромашка паланка.⁸

Големи биле и последиците и промените што следувале во сферата на образованието. Учениците биле принудувани да учат прво на грчки, па на српски или на бугарски јазик. Слична била и состојбата во црквите, администрацијата, судството... Други држави, други закони, други односи. Сето тоа се свалувало на плеќите на обичниот човек кој бил малтретиран и понижуван на секој можен начин.

Етничките и психолошките последици, исто така, заслужуваат

⁶Костадин Кајдамов, ДАБИЛЕ во минатото и денес, Струмица, 2011, 86>87.

⁷Д-р Манол Пандевски, Горѓи Стоев-Триката, нав. дело, 297.

⁸нав. дело, 298.

внимание. Голем број девојки и жени биле силувани, малтретирани, заплашувани... Луѓето биле затворани и тепани, особено ако имале национално самочувство. Во војските во кои служеле, ги вршеле најтешките и најопасните работи. Сето тоа оставило длабоки траги во менталниот склоп на нашиот човек. Тоа понижување, тој нечовечки однос на туѓинските власти уште живее во свеста на населението од Струмица и од Струмичко.